KUNDUZGI PARVARISHLASH MASKANLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY VA METODIK ASOSLARI (FARG‘ONA VILOYATI MISOLIDA)

Abdubannonova Oxistaxon
Farg‘ona davlat universiteti magistranti
oxistaxonabdubannonova@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24246649

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Farg‘ona viloyatida faoliyat yuritayotgan kunduzgi parvarishlash maskanlari (reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuv markazlari) faoliyatini takomillashtirishning ilmiy, tashkiliy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda kunduzgi parvarishlash xizmatlarining mazmuni, individual ehtiyojlarni baholash, ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya, oila va mahalla bilan hamkorlik, mutaxassislar salohiyati hamda xizmatlar samaradorligini baholash masalalariga e’tibor qaratiladi. Maqolada Farg‘ona shahri, Marg‘ilon shahri va Oltiariq tumanidagi jami 6 ta maskan faoliyatini o‘rganish hamda 120 nafar xizmat oluvchi yaqinlari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari muallif taqdim etgan dastlabki ma’lumotlar sifatida tahlil qilinadi. Tahlil asosida metodik ta’minotni yangilash, individual parvarish va rivojlanish rejalarini joriy etish, kadrlar malakasini oshirish, qulay infratuzilma yaratish va “Oila–Maskan–Mahalla” hamkorlik modelini rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kunduzgi parvarishlash maskanlari, ijtimoiy reabilitatsiya, ijtimoiy moslashuv, individual rivojlanish rejasi, inklyuziv muhit, ijtimoiy xizmat, kadrlar salohiyati, oila bilan hamkorlik, Farg‘ona viloyati.

ABSTRACT

The article examines the scientific, organizational and methodological foundations for improving the work of day-care facilities in Fergana region. It focuses on needs assessment, individual care and development planning, social and pedagogical rehabilitation, family and community participation, staff capacity and service-quality evaluation. The analysis refers to preliminary research information provided by the author on six facilities in Fergana city, Margilan city and Oltiariq district, as well as a survey of 120 relatives of service users. Recommendations include updating methodological guidance, introducing individual plans, strengthening professional development, improving accessibility and establishing an effective Family–Facility–Mahalla partnership model.

Keywords: day-care facilities, social rehabilitation, social adaptation, individual development plan, inclusive environment, social services, professional capacity, family participation, Fergana region.

KIRISH

Ijtimoiy davlatning muhim belgilaridan biri aholining turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega qatlamlari uchun munosib hayot kechirish, ta’lim olish, mehnat qilish, muloqotga kirishish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etish sharoitlarini yaratishidir. Bu vazifani amalga oshirishda ijtimoiy xizmatlar tizimi alohida o‘rin tutadi. Ayniqsa, nogironligi bo‘lgan bolalar va

kattalar, kundalik hayot faoliyatida qo‘shimcha ko‘makka muhtoj shaxslar hamda ularning oilalari uchun kunduzgi parvarishlash xizmatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday xizmatlar insonni oilasidan va odatiy ijtimoiy muhitidan ajratmagan holda, kun davomida zarur parvarish, rivojlantirish, reabilitatsiya va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini taqdim etishi bilan ahamiyatlidir.

Kunduzgi parvarishlash maskani faqatgina shaxs ma’lum vaqt davomida bo‘ladigan joy sifatida talqin qilinmasligi kerak. Uning asosiy vazifasi xizmat oluvchining mavjud salohiyatini aniqlash, mustaqil hayot ko‘nikmalarini rivojlantirish, muloqot imkoniyatlarini kengaytirish, kundalik faoliyatdagi to‘siqlarni kamaytirish va oilaning parvarish yukini yengillashtirishdan iborat. Shu sababli maskan faoliyatida tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlashishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi — Farg‘ona viloyatidagi kunduzgi parvarishlash maskanlari faoliyatining tashkiliy va metodik jihatlarini tahlil qilish hamda xizmatlar sifati va natijadorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish. Tadqiqot vazifalari sifatida kunduzgi parvarishlash xizmatlarining mazmunini ochib berish, mavjud muammolarni tizimlashtirish, xorijiy yondashuvlarning tatbiq etish mumkin bo‘lgan jihatlarini ko‘rib chiqish va hududiy sharoitga mos takomillashtirish modelini taklif etish belgilandi.

Tadqiqot obyekti — Farg‘ona viloyatidagi kunduzgi parvarishlash va reabilitatsiya maskanlari faoliyati. Tadqiqot predmeti esa mazkur maskanlarda xizmatlarni tashkil etish, individual ehtiyojlarni baholash, mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish va ijtimoiy moslashuv natijalarini baholash bilan bog‘liq metodik munosabatlardan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, tavsifiy-statistik tahlil, so‘rovnoma, hujjatlarni o‘rganish va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Muallif taqdim etgan tadqiqot tavsifiga ko‘ra, Farg‘ona shahri, Marg‘ilon shahri va Oltiariq tumanidagi jami 6 ta kunduzgi parvarishlash hamda reabilitatsiya markazi o‘rganilgan. Muassasa rahbarlari va mutaxassislari, jumladan defektolog, psixolog hamda ijtimoiy xodimlar o‘rtasida metodik ta’minot va xizmatlarni tashkil etish holatini aniqlashga qaratilgan so‘rovnomalar o‘tkazilgan. Shuningdek, xizmat oluvchilarning ota-onalari yoki yaqin qarindoshlari orasidan 120 nafar fuqaro anonim so‘rovda ishtirok etgan.

Mazkur tanlanma hududdagi barcha kunduzgi parvarishlash muassasalari yoki xizmat oluvchilarni to‘liq ifodalaydi, degan xulosa chiqarish uchun yetarli asos bermaydi. Shu bois keltirilgan foizlar o‘rganilgan muassasalar va so‘rov ishtirokchilari doirasidagi dastlabki natijalar sifatida talqin qilinishi lozim. Keyingi bosqichlarda tanlanma hajmini kengaytirish, respondentlarning yoshi, ehtiyoj turi, yashash hududi va xizmatdan foydalanish davomiyligi bo‘yicha ma’lumotlarni alohida tahlil qilish natijalarning ishonchliligini oshiradi.

Metodologik jihatdan xizmat sifati bir nechta o‘zaro bog‘liq mezonlar orqali ko‘rib chiqildi: xizmat oluvchining individual ehtiyojlarini aniqlash; maqsad va vazifalarni belgilash; parvarish va rivojlantirish tadbirlarining izchilligi; mutaxassislararo hamkorlik; oila bilan muloqot; jismoniy va axborot muhitining qulayligi; erishilgan natijalarni muntazam baholash. Bunday ko‘p mezonli yondashuv xizmatni faqat ko‘rsatilgan mashg‘ulotlar soni yoki qatnovchilar miqdori bilan baholashning cheklanganligini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning etik tamoyillari sifatida respondentlarning ixtiyoriy ishtiroki, anonimlik, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilmaslik va xizmat oluvchilarga nisbatan hurmatli munosabatni

ta’minlash muhim hisoblanadi. Ayniqsa, bolalar va qaror qabul qilishda ko‘makka muhtoj shaxslar bilan ishlashda qonuniy vakil roziligi, shaxsning imkon qadar o‘z fikrini bildirish huquqi va manfaatlarining ustuvorligi ta’minlanishi kerak.

Kunduzgi maskanlarda ijtimoiy ish mutaxassisining vazifasi xizmat oluvchi, uning oilasi, muassasa jamoasi va mahalla o‘rtasida bog‘lovchi mexanizmni shakllantirishdan iborat. Ijtimoiy xodim ehtiyojlarni baholash, individual reja tuzishda ishtirok etish, tegishli xizmatlarga yo‘naltirish, oilaga maslahat berish, huquqiy va ijtimoiy resurslar haqida ma’lumot taqdim etish hamda xizmatlar uzluksizligini kuzatishda muhim rol o‘ynaydi.

Psixolog shaxsning emotsional holati, xulq-atvor xususiyatlari, muloqotdagi ehtiyojlari va oilaviy munosabatlarini hisobga olgan holda psixologik qo‘llab-quvvatlashni tashkil etadi. Maxsus pedagog va defektolog rivojlanish, ta’limiy ehtiyojlar, kommunikativ ko‘nikmalar hamda moslashtirilgan mashg‘ulotlar bilan shug‘ullanadi. Tibbiyot xodimlari esa sog‘liq holatini kuzatish, xavfsizlik va zarur tibbiy tavsiyalarni ta’minlashda qatnashadi. Ushbu mutaxassislarning har biri alohida ishlashi emas, balki yagona maqsadlar asosida muvofiqlashgan faoliyat olib borishi muhim.

Xizmat oluvchi markazda passiv yordam oluvchi sifatida emas, o‘z hayotiga oid qarorlarda ishtirok etuvchi shaxs sifatida ko‘rilishi lozim. Uning yoshi va muloqot imkoniyatlariga mos shaklda tanlov bildirishiga sharoit yaratish, kundalik mashg‘ulotlar jadvalini tushunarli qilish, shaxsiy hudud va maxfiylikni hurmat etish xizmatning inson huquqlariga asoslanganligini ko‘rsatadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Muallif taqdim etgan dastlabki ma’lumotlar kunduzgi parvarishlash maskanlari faoliyatida metodik ta’minot, kadrlar salohiyati va infratuzilma bilan bog‘liq masalalar alohida e’tibor talab etishini ko‘rsatadi. Olingan ma’lumotlar quyidagi yo‘nalishlarda tahlil qilindi.

Birinchi yo‘nalish — metodik ta’minot. O‘rganilgan muassasalarning 68 foizida reabilitatsiya va parvarishlash jarayonlari eskirgan metodik tavsiyalar asosida olib borilayotgani qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich metodik hujjatlarni muntazam yangilash, mashg‘ulotlar mazmunini xizmat oluvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish va mutaxassislar uchun yagona amaliy yo‘riqnomalar ishlab chiqish zarurligini anglatadi. Metodik ta’minotning eskirishi mashg‘ulotlarning bir xil shaklda takrorlanishiga, erishilgan natijalarni o‘lchash qiyinlashishiga va xizmatlar o‘rtasida uzviylikning buzilishiga olib kelishi mumkin.

Individual parvarish va rivojlanish rejasi har bir xizmat oluvchi uchun alohida tuzilishi lozim. Unda shaxsning kuchli tomonlari, kundalik hayotdagi qiyinchiliklari, o‘zi va oilasining ustuvor maqsadlari, qisqa hamda uzoq muddatli vazifalar, mas’ul mutaxassislar, mashg‘ulotlar shakli va natijani baholash muddati aks etadi. Reja shunchaki rasmiy hujjat bo‘lib qolmasligi, amaliy faoliyatni boshqaruvchi ishchi vosita sifatida qo‘llanishi kerak. Masalan, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadi “mustaqillikni oshirish” kabi umumiy ibora bilan cheklanmay, kiyinish, ovqatlanish yoki shaxsiy gigiyena jarayonida bajarilishi mumkin bo‘lgan aniq bosqichlarga ajratilishi maqsadga muvofiq.

Ikkinchi yo‘nalish — kadrlar salohiyati. Dastlabki tahlilda KPM xodimlarining 32 foizi ijtimoiy ish, maxsus pedagogika yoki defektologiya kabi yo‘nalishlarda ixtisoslashgan oliy ma’lumotga ega ekani ko‘rsatilgan. Bu raqam barcha xodimlarning kasbiy layoqati pastligini anglatmaydi, biroq ixtisoslashgan tayyorgarlik va uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi. Amaliy tajriba muhim bo‘lsa-da, u zamonaviy metodik

bilimlar, huquqiy savodxonlik, xavfsiz parvarish, kommunikatsiya va jamoaviy ish ko‘nikmalari bilan to‘ldirilishi lozim.

Kadrlar salohiyatini oshirishda qisqa muddatli o‘quv kurslari, amaliy seminarlar, ustoz-shogird tizimi, muassasalararo tajriba almashish va murakkab holatlarni jamoaviy tahlil qilish usullaridan foydalanish mumkin. O‘quv dasturlarida individual reja tuzish, ijtimoiy holatni baholash, xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash, zo‘ravonlik va beparvolikning oldini olish, birinchi yordam, ota-onalar bilan muloqot, inklyuziv kommunikatsiya va hujjat yuritish mavzulari qamrab olinishi kerak.

Uchinchi yo‘nalish — infratuzilma va xizmatlardan foydalanish qulayligi. So‘rovnomada qatnashgan ota-onalarning 45 foizi markazlarda zamonaviy korreksion-pedagogik jihozlar, sensor xonalar va harakatlanishida tayanch vositalariga ehtiyoji bo‘lgan shaxslar uchun to‘liq inklyuziv sharoitlar yaratilmaganidan norozilik bildirgan. Ushbu natija maskanlarni jihozlash bilan birga, mavjud binolar va xizmat jarayonlarini universal dizayn hamda oqilona moslashtirish tamoyillari asosida ko‘rib chiqish kerakligini anglatadi.

Qulay muhit faqat pandus o‘rnatish bilan cheklanmaydi. Kirish-chiqish yo‘laklari, eshik kengligi, tutqichlar, moslashtirilgan sanitariya xonalari, xavfsiz pol qoplamalari, yo‘nalish ko‘rsatkichlari, yoritish, shovqin darajasi, dam olish joylari va favqulodda vaziyatlarda evakuatsiya qilish tartibi ham baholanishi kerak. Axborot qulayligi ham muhim: ko‘rsatmalar sodda tilda, yirik shrift, rasmli belgilar yoki zarur hollarda muqobil kommunikatsiya vositalari orqali taqdim etilishi mumkin.

Muhokama natijalari kunduzgi parvarishlash maskanlarini “vaqtinchalik nazorat va parvarish” vazifasidan kengroq, shaxsning rivojlanishi va jamiyatga qo‘shilishini qo‘llab-quvvatlaydigan ijtimoiy-pedagogik muhit sifatida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi. Bunda muassasa faoliyatining markazida tashkiliy qulaylik emas, xizmat oluvchining huquqlari, ehtiyojlari va real hayotdagi ijobiy o‘zgarishlar turishi kerak.

Tadqiqot natijalari va ilmiy-metodik yondashuvlardan kelib chiqib, Farg‘ona viloyatidagi kunduzgi parvarishlash maskanlari faoliyatini takomillashtirish uchun quyidagi model va amaliy chora-tadbirlarni taklif etish mumkin.

Birinchidan, “Oila–Maskan–Mahalla” hamkorlik zanjirini shakllantirish zarur. Har bir xizmat oluvchi bo‘yicha oila bilan kelishilgan individual reja ishlab chiqilishi, mahalla vakillari esa shaxsning jamoat hayotidagi ishtirokini kengaytirishga ko‘maklashishi mumkin. Hamkorlik jarayonida xizmat oluvchining roziligi, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi va oilaning real imkoniyatlari inobatga olinishi shart. Mahalla bilan hamkorlik shaxsni nazorat qilish vositasiga emas, balki uning ijtimoiy aloqalarini kengaytirish va zarur resurslarga yo‘naltirish mexanizmiga aylanishi lozim.

Ikkinchidan, viloyat miqyosida yagona raqamli metodik bazani shakllantirish maqsadga muvofiq. Platformada individual reja namunalari, mashg‘ulot ishlanmalari, mutaxassislar uchun metodik tavsiyalar, xizmat oluvchilar huquqlari bo‘yicha tushuntirishlar, masofaviy o‘quv materiallari va anonimlashtirilgan amaliy vaziyatlar jamlanishi mumkin. Platforma shaxsiy tibbiy yoki boshqa maxfiy ma’lumotlarni himoyasiz saqlash vositasiga aylanmasligi, undan foydalanish vakolatlari va axborot xavfsizligi qoidalari oldindan belgilanishi kerak.

Uchinchidan, kadrlar salohiyatini muntazam baholash va rivojlantirish tizimini joriy etish lozim. Farg‘ona davlat universiteti, Farg‘ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti hamda tegishli amaliyot muassasalari hamkorligida qisqa muddatli amaliy kurslar, stajirovkalar va metodik

seminarlar tashkil etish mumkin. O‘quvlar bir martalik tadbir bilan cheklanmasdan, xodimlarning ehtiyojlari va ish natijalariga qarab rejalashtirilishi zarur.

XULOSA

Farg‘ona viloyatidagi kunduzgi parvarishlash maskanlari faoliyatini takomillashtirish ijtimoiy himoya tizimining sifat jihatdan rivojlanishi, nogironligi bo‘lgan shaxslar va boshqa qo‘shimcha ko‘makka muhtoj fuqarolarning jamiyat hayotidagi ishtirokini kengaytirish bilan bevosita bog‘liq. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, bunday maskanlarning samaradorligi faqat moddiy-texnik baza yoki xizmat oluvchilar soni bilan belgilanmaydi. Metodik ta’minot, mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi, individual yondashuv, oila bilan hamkorlik va qulay muhit bir butun tizim sifatida ishlagandagina barqaror natijaga erishish mumkin.

Muallif taqdim etgan dastlabki tadqiqot ma’lumotlari metodik tavsiyalarni yangilash, kadrlar malakasini oshirish va infratuzilmani moslashtirish masalalariga e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, keltirilgan statistik ko‘rsatkichlar tanlanma doirasidagi dastlabki natijalar bo‘lib, ularni viloyatdagi barcha muassasalarga umumlashtirish uchun keyingi keng qamrovli tadqiqotlar talab etiladi.

Shunday qilib, kunduzgi parvarishlash maskanlari faoliyatini takomillashtirishda inson qadr-qimmati, huquqlar tengligi, individual ehtiyoj, ijtimoiy ishtirok va xizmatlar uzluksizligi tamoyillari ustuvor bo‘lishi lozim. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan xizmatlar nafaqat xizmat oluvchining hayot sifatini yaxshilaydi, balki oilalarning ijtimoiy yukini kamaytirish va mahalliy hamjamiyatda inklyuziv muhitni mustahkamlashga ham hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida: 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-son Qonun. — https://lex.uz/docs/-5049511
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27-fevraldagi PQ-74-son “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. — https://lex.uz
3. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). — Geneva: WHO, 2001.
4. World Health Organization, International Labour Organization, UNESCO, International Disability Development Consortium. Community-Based Rehabilitation: CBR Guidelines. — Geneva: WHO, 2010. — https://www.who.int/publications/i/item/9789241548052
5. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. — New York: United Nations, 2006. — https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html
6. United Nations. Convention on the Rights of the Child. — New York: United Nations, 1989. — https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child